

Perthnasedd Poen ac Undonedd: Kate Roberts a Ffuglen y 1930au

Jerry Hunter

Ysgol y Gymraeg ac Astudiaethau Celtaidd, Prifysgol Bangor

Cyflwynwyd: 4 Mawrth 2020; Derbyniwyd: 22 Hydref 2020

Crynodeb: Mae'r erthygl hon yn ystyried datblygiad ffuglen Gymraeg yn y 1930au, a hynny trwy archwilio gwahanol syniadau ynglŷn â natur realaeth. Mae craffu ar ohebiaeth Saunders Lewis a Kate Roberts yn fodd i ddadansoddi'r modd y syniai'r ddau lenor am hanfodion estheteg realaidd. Trafodir ymateb Saunders Lewis i ddrafft cyntaf y nofel *Traed mewn Cyffion* ac awgrym Kate Roberts wrth amddiffyn hanfod y gwaith fod 'poen ac undonedd' yn berthnasol yn y 1930au ac yn themâu llenyddol dilys. Awgrymir bod apêl Kate at waith y nofelydd Gwyddelig, Peadar O'Donnell, yn bwysig er mwyn deall ei hestheteg hi. Edrychir wedyn ar y berthynas rhwng *Traed mewn Cyffion* ac un o nofelau O'Donnell, *Islanders*.

Allweddeiriau: Kate Roberts, Saunders Lewis, Peadar O'Donnell, W. J. Gruffydd, realaeth, ffuglen, nofel, *Y Llenor*, *Traed mewn Cyffion*, *Islanders*.

The Relevance of Pain and Monotony: Kate Roberts and Fiction of the 1930s

Abstract: This article considers the development of Welsh fiction in the 1930s by examining various ideas concerning the nature of realism. Reading the correspondence between Saunders Lewis and Kate Roberts is a means of analysing the ways in which the two authors perceived the essentials of a realist aesthetics. Saunders Lewis's reaction to the first draft of the novel *Traed mewn Cyffion* ('Feet in Chains') is discussed along with Kate Roberts's suggestion made while defending the work that 'pain and monotony' are relevant in the 1930s and valid literary themes. It is suggested that Kate's appeal to the work of the Irish novelist Peadar O'Donnell is important in order to understand her aesthetics. The relationship between *Traed mewn Cyffion* and one of O'Donnell's novels, *Islanders*, is then examined.

Key words: Kate Roberts, Saunders Lewis, Peadar O'Donnell, W. J. Gruffydd, realism, fiction, novel, *Y Llenor*, *Traed mewn Cyffion*, *Islanders*.

Mae ffawd y nofel Gymraeg yn ystod y can mlynedd ddiwethaf yn un o'r agweddau hynotaf ar hanes llenyddiaeth Gymraeg. Clywir darllenwyr brwd heddiw yn ochneidio – yn orfoleddus ac yn rhwystredig ar yr un pryd – a chwyno nad yw'n bosibl darllen yr holl nofelau Gymraeg a gyhoeddir. Rydym yn tystio i barhad 'dadeni rhyddiaith' degawdau olaf yr ugeinfed ganrif. Nododd Gerwyn Williams yn 1999 'fod yr hatsys creadigol hyn wedi eu codi yn ystod y blynyddoedd diwethaf'.¹ Fel hyn y crisialodd arwyddocâd y tro cyffrous hwn ar y byd llenyddol Gymraeg:

O'r diwedd, fe ymddengys fod yma ddilyniant, sef to cyfan o nofelwyr yn fodlon ymestyn ffiniau'r *genre* gyda'u dychymyg ac nid ambell unigolyn yn cyhoeddi testun eithriadol unwaith yn y pedwar amser.²

Nodwyd lawer tro mai bregus oedd cyflwr y nofel Gymraeg cyn y 1980au. Mynegwyd y pryder beirniadol ar ffurf gofiadwy gan John Rowlands tua chanol y 1970au. '[P]rin y mae'r nofel Gymraeg wedi'i geni hyd yn hyn', meddai, gan ychwanegu: 'Nid nofel Gymraeg sydd gennym, ond nofelau mewn Cymraeg.'³

Disgrifiodd W. J. Gruffydd gyflwr y nofel gyfoes ar dudalennau *Y Llenor* yn 1939 mewn modd sydd o bosibl yn fwy digalon hyd yn oed: 'Byddwn yn aml yn cwyno nad oes neb ond rhyw ddau awdur yn ysgrifennu nofel hir o ddim gwerth y dyddiau hyn.'⁴ Yn debyg i lawer o sylwadau W. J. Gruffydd, mae'n bryfoclyd o amhendiant ac felly ni ellir ond dyfalu pa ddau lenor a oedd ganddo dan sylw. Cyhoeddwyd nifer o nofelau Gymraeg yn ystod y 1930au, ond go brin bod llawer o ddarllenwyr heddiw wedi agor cloriau'r rhan fwyaf ohonynt (e.e. *Ffynnonloyw* gan Moelona, *Creigiau Milgwyn* gan Grace Wynne Griffiths neu *Plasau'r Brenin* gan Gwenallt). Ond mae dwy nofel Gymraeg o'r degawd hwnnw sydd wedi ennill statws canonaidd – a barnu'n ôl nifer yr adargraffiadau sydd wedi'u cyhoeddi a pha mor aml y cânt sylw ar feysydd llafur modiwlau prifysgol – sef *Monica* gan Saunders Lewis a *Traed mewn Cyffion* gan Kate Roberts.

¹ Williams, Gerwyn (1999), 'Rhagymadrodd', yn Williams, Gerwyn (gol.), *Rhyddid y Nofel* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), t. 15.

² Ibid., t. 114. Gw. hefyd y modd y mae John Rowlands yn ymateb i'r sylwadau a wnaeth yn 1974 wrth drafod y 'dadeni rhyddiaith'; Rowlands, John (2000), 'Rhagair', yn Rowlands, John (gol.), *Y Sêr yn eu Graddau: Golwg ar Ffurfafen y Nofel Gymraeg Ddiweddar* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 1–2.

³ Rowlands, John (1992), *Ysgrifau ar y Nofel* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), t. 242. Dywed am y bennod hon, 'Agweddau ar y Nofel Gymraeg Gyfoes', ei bod yn cyflwyno 'sylwadau ... fwy neu lai yn y ffurf ... y traddodwyd hwy i Gylch Llenyddol Caerdydd yn Ionawr 1974' (t. 260, n. 1).

⁴ Gruffydd, W. J. (1939), 'Adolygiadau', *Y Llenor*, 123. Adolyga argraffiadau newydd o ddwy o nofelau Daniel Owen yn yr ysgrif. Am drafodaeth bellach, gw. Hunter, Jerry (2012), 'Dwy Storm, Dau Lenor: Kate Roberts, Daniel Owen a Ffuglen y 1930au', *Y Traethodydd*, 167, Ionawr, 44–53.

Estheteg Realaidd Kate Roberts a Saunders Lewis

‘Gwreiddiodd realaeth naturiolaidd yn ddwfn yn nhraddodiad y nofel *Gymraeg*,’ yn ôl Angharad Price.⁵ Mae nifer o feirniaid eraill wedi casglu mai realaeth fu prif ffrwd ffuglen *Gymraeg* rhwng oes Daniel Owen a’r ‘dadeni rhyddiaith’, fel y gwna John Rowlands wrth drafod y wedd realaidd ar *Hunangofiant Rhys Lewis Gweinidog Bethel*: ‘o hynny ymlaen y maen prawf pwysicaf oll wrth drafod nofelau [Cymraeg] oedd a oedd y cymeriadau’n rhai cig-a-gwaed’.⁶

Yn anad un wedd arall ar ei gwaith, canmolid a chanmolir ffuglen Kate Roberts am y modd y mae’n darlunio bywyd cymunedau chwarelyddol Arfon. Ond o safbwynt ei henw da llenyddol, roedd y realaeth hon yn gleddyf deufin, yn enwedig ar ddechrau’i gyrfa. Ar ôl i’w chyfrol gyntaf o straeon byrion, *O Gors y Bryniau*, ymddangos yn 1925, adolygodd W. J. Gruffydd hi yn *Y Llenor*:

Buddiol ... esbonio ... mai yn ei hardal enedigol ... yn sir Gaernarfon, y cafodd yr awdures yr awen i wneuthur ei champwaith. Yn wir, od oes wendid amlwg ar y naw stori, yn y cysylltiad hwn y mae chwilio amdano; tueddir ni i gredu fod Miss Roberts yn dibynnu weithiau ar y cof yn hytrach nag ar y dychymig, ei bod yn rhy barod i wneuthur ffotograff yn lle paentio darlun ... Oriau diog Miss Roberts yw pan demtir hi i adgynhyrchu yn lle creu.⁷

Mewn llythyr a ysgrifennodd at Saunders Lewis ddwy flynedd yn gynharach, awgrymodd mai anallu i ‘ddisgrifio’ pethau mewn modd realistig oedd ei phrif fethiant: ‘mae ol ymdrech ar bob stori a sgrifennais, ac maent yn fylchog iawn oherwydd f’anallu i ddisgrifio manylion’.⁸ Gwedd arall ar ei realaeth yn y cyfnod cynnar hwn oedd y modd y defnyddiai dafodiaith; datganodd yn ei rhagymadrodd i *Laura Jones* (1930) ei bod hi’n ‘amhosibl gwneuthur stori’n naturiol yn *Gymraeg* heb ddefnyddio ffurfiau llafar pan fo pobl yn siarad â’i gilydd’.⁹

Fel y dengys yr ohebiaeth faith a fu rhwng y ddau lenor, roedd Saunders Lewis yn ymwybodol iawn o’r cefndir hwn pan ddarllenodd ‘Suntur a Chlai’ tua diwedd 1934, sef drafft o’r nofel y byddai Kate Roberts yn ei chyhoeddi ymhen dwy flynedd o dan y teitl

⁵ Price, Angharad (2002), *Rhwng Gwyn a Du* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), t. 124.

⁶ Rowlands, John (1996), ‘Chwarae â chwedlau: cip ar y nofel *Gymraeg* ôl-fodernaidd’, *Y Traethodydd*, Ionawr, 5.

⁷ Gruffydd, W. J. (1925), ‘Adolygiadau’, *Y Llenor*, 254.

⁸ Ifans, Dafydd (gol.) (1993), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders: Gohebiaeth 1923–1983* (Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol), t. 5.

⁹ Roberts, Kate (1930), *Laura Jones* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth), t. 5. Flwyddyn yn ddiweddarach, byddai’n mynd ati i amddiffyn y wedd hon ar ei ffuglen mewn ysgrif arall: Roberts, Kate (1931), ‘Tafodiaith Mewn Storiâu’, *Y Llenor*, 55–8. Er na ellir manylu ar y gymhariaeth hon yma, mae’n werth nodi bod deialog *Monica* yn bell iawn oddi wrth y dafodiaith y credai Kate ei bod yn wedd bwysig ar realaeth ei ffuglen hithau.

Traed mewn Cyffion. Mewn llythyr a ysgrifennodd at Kate, mae Saunders yn cyflwyno'i feirniadaeth. Dywedodd yn blaen nad oedd yn credu bod y nofel yn cyrraedd safon casgliad diweddaraf o straeon byrion Kate, *Rhigolau Bywyd*. Barnodd nad oedd hi wedi dewis y ffurf fwyaf addas ar gyfer ei themâu a natur ei hymdriniaeth â'r themâu hynny: 'ni ddylech fod wedi sgrifennu *nofel* ar y fath destun', meddai, gan awgrymu y byddai ffurf y stori fer wedi gweddu'n well.¹⁰

Cwynodd nad oedd gwaith newydd Kate yn rhoi digon o sylw i '[b]rofiad crefyddol', rhywbeth a oedd yn ei farn ef yn rhan annatod o gymdeithas chwarelwyr Arfon yn y cyfnod dan sylw: 'mae'ch cymeriadau chi'n byw ar yr wyneb i gyd ... nid oes ganddynt fywyd ysbrydol o gwbl'.¹¹ Atebodd Kate gan daeru nad oedd y gymdeithas honno mor grefyddol mewn gwirionedd, gan awgrymu bod Saunders ac eraill yn delfrydu gwerin Gymreig grefyddol y cyfnod. Pwysleisiodd ei barn mewn modd di-flewyn-ar-dafod:

Petaswn i'n mynd i ysgrifennu nofel am fywyd crefyddol mi wnawn fy ngwron yn anffyddiwr ac fe ymosodwn ar grefydd ym mhob ffurf arni. Mae'n gas gan fy enaid Gristionogaeth.¹²

Ychwanegodd ei bod yn credu mai crefydd 'sydd yn gyfrifol bod y fath drefn ar y byd heddiw' gan ei bod 'wedi noddi cyfalafwyr rhagrithiol ar hyd y canrifoedd'.¹³ Deillia sylw Saunders ynghylch (diffyg) profiad crefyddol o feirniadaeth ehangach: 'Y mae'r bywyd a ddisgrifir yn y nofel ar y cyfan yn undonog iawn.'¹⁴ Ymateb Kate oedd gofyn cwestiwn rhethregol: 'onid peth perthnasol yw poen, ac undonedd?'¹⁵

Yn sicr, roedd poen ac undonedd yn hynod berthnasol i lawer iawn o Gymry pan ysgrifennodd y geiriau hynny. A gafael y Dirwasgiad Mawr yn dynn ar economi'r wlad, roedd 32.2% o weithwyr Cymru'n ddi-waith yn 1934.¹⁶ Cyn diwedd y degawd, byddai dros 300,000 o drigolion Cymru yn allfudo i chwilio am waith, gyda'r wlad yn colli dros 10% o'i phoblogaeth.¹⁷ Ond, a dyfynnu'r hanesydd John Davies, 'aros gartref mewn segurddod fu tynged cannoedd o filoedd o Gymry'r tridegau'.¹⁸ Gan awgrymu bod ei fagwriaeth yn ei osod ar wahân i ddsbarth gweithiol Cymru, dywedodd Kate fod Saunders 'yn gwbl ddieithr ... i fywyd gweithwyr yn gyffredinol'.¹⁹ Mae Kate yn dehongli'i nofel ei hun mewn modd sy'n gosod dosbarth cymdeithasol yn ganolog iddi. Cysylltir gweithgareddau

¹⁰ Ifans (gol.), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders*, t. 108.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., t. 110.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., t. 108.

¹⁵ Ibid., t. 112.

¹⁶ Beveridge, William Henry (1937), *An Analysis of Unemployment* (Washington, DC: Social Security Board), t. 18. Gw. hefyd Gooberman, Leon (2017), *From Depression to Devolution: Economy and Government in Wales, 1934–2006* (Caerdydd: University of Wales Press), tt. 12–20.

¹⁷ Davies, John (1990), *Hanes Cymru* (Llundain: Penguin), tt. 555–6.

¹⁸ Ibid., t. 556.

¹⁹ Ifans (gol.), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders*, t. 111.

gwleidyddol Kate Roberts yn bennaf â'r Plaid Genedlaethol (Plaid Cymru, fel y daethpwyd i'w galw).²⁰ Daeth Kate yn genedlaetholwraig selog, ond coledai ddaliadau sosialaidd yn null 'an instinctive socialist', chwedl Katie Gramich.²¹ Awgryma'r beirniad hwn fod *Traed mewn Cyffion* yn arddangos 'a nationalist and a socialist consciousness being born in the people of one corner of Wales'.²² Gellid gofyn a yw'r 'ymwybyddiaeth' yn cael 'ei geni' yn y 'gongl o Gymru' y mae'r nofel yn canolbwyntio arni mewn gwirionedd: fel y nodir isod, diffyg chwyldro a ddisgrifir yn *Traed mewn Cyffion*, cymeriadau sy'n methu â chyfodi a chwalu'r cyffion sy'n eu dal yn gaeth. Ond mae'n bosibl cytuno'n rhwydd â gosodiad Katie Gramich yn un peth: mae ideoleg genedlaetholgar-sosialaidd yn cyflyru'r nofel, ond yn hytrach na darlunio 'genedigaeth' o'r fath, mae'n gofyn i'r darllenwyr ystyried gormes cymdeithas sy'n rhwystro pobl rhag y fath gyfodi. Dyma hanfod ei hymdriniaeth â 'phoen ac undonedd'.

Er bod y drafodaeth ar 'Suntur a Chlai' a geir yng ngohebiaeth Kate a Saunders yn ddiddorol yng nghyd-destun *Traed mewn Cyffion*, mae arwyddocâd ehangach i'r sylwadau hyn gan eu bod yn dadlennu gwahanol safbwyntiau ynglŷn â natur ffuglen realaidd. Yn wir, gellir awgrymu bod y ddau lenor yn coledu mathau tra gwahanol o estheteg realaidd. Wrth gyplysu natur 'undonog' y nofel â'r diffyg bywyd ysbrydol a welodd yn ei chymeriadau, awgrymodd Saunders y gellid cyrraedd gwell estheteg 'trwy ddewis arwynebedd undonog ond bod y diddordeb yn yr ymchwil i fywyd cynhyrfus oddiantodd'.²³ Nododd hefyd y dylai nofelydd sy'n dewis trafod bywyd arwynebol lunio '[d]adansoddiad mwy treiddiol' o'r rhesymau dros y diffygion sy'n nodweddu'r bywyd hwnnw.²⁴ Ymddengys fod Saunders yn derbyn y gall darlunio 'undonedd' bywyd fod yn ganolog i nofel realaidd lwyddiannus, cyn belled â bod yr undonedd hwnnw'n gyfrwng i ddadlennu ymsymud mewnol y cymeriadau o dan wyneb diflastod eu bywydau.

Nid yw'n syndod nodi bod y geiriau hyn yn ddisgrifiad addas iawn o'r nofel a gyhoeddodd Saunders Lewis yntau yn 1930. Mae *Monica* yn archwilio dirywiad seicolegol ei phrif gymeriad, chwalfa fewnol sy'n ddrych i afiechyd corfforol, a'r cyfan yn digwydd yn erbyn cefnlen bywyd undonog ac arwynebol maestref.²⁵ Mae'n werth nodi wrth fynd heibio fod Iorwerth C. Peate wedi beirniadu *Monica* mewn adolygiad mewn modd a fyddai'n rhagweld un o gwynion Saunders am nofel Kate, sef ei fod wedi dewis ffurf y nofel yn hytrach na'r stori fer: 'Dyna yw hon – stori fer wedi ei sgrifennu'n ddigon anghynnil i gymryd maintioli nofel, heb odid un o hanfodion gwir nofel yn perthyn iddi'.²⁶ Gwelwyd y byddai Kate yn nodi bod '[b]ywyd gweithwyr' y wlad 'yn gwbl ddieithr' i Saunders; mae'n ddiddorol nodi

²⁰ Gw. e.e. Llwyd, Alan (2011), *Kate: Cofiant Kate Roberts 1891–1985* (Talybont: Y Lolfa), tt. 111–12, 115–16, 173–5 a 295–6. Gw. hefyd Williams, Nia (1998), "'Fy iaith, fy ngwlad, fy nghenedl': hanes ymgyrchoedd gwleidyddol Kate Roberts 1915–1961' (traethawd MA, Prifysgol Cymru Aberystwyth).

²¹ Gramich, Katie (2011), *Kate Roberts* (Caerdydd: University of Wales Press), t. 30.

²² Ibid., t. 53.

²³ Ifans (gol.), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders*, t. 109.

²⁴ Ibid., t. 108.

²⁵ Lewis, Saunders (1930), *Monica* (Aberystwyth: Gwasg Aberystwyth).

²⁶ Peate, Iorwerth C. (1931), 'Adolygiad', *Y Tyst*, 12 Chwefror, 9.

bod Iorwerth Peate wedi gweld diffyg cydymdeimlad â dosbarth cymdeithasol penodol fel bai arall ar nofel Saunders bedair mlynedd yn gynharach: ‘Bai pwysig yn y stori yw nad oes gan yr awdur (yn amlwg ddigon) unrhyw gydymdeimlad â'r bobl yr ysgrifenna amdanynt.’²⁷

Yn ei hateb i lythyr Saunders, mae Kate yn amddiffyn natur ei hymdriniaeth â chymdeithas chwaryddol Arfon: ‘gwn am bobl Rhosgadfan’.²⁸ Mae dweud ei bod yn gwybod am yr hyn y mae'n ysgrifennu amdano yn arwyddocaol iawn yn nhermau estheteg realaidd. Mae'n amddiffyn seiliau ffeithiol ei realaeth gan ei dilysu felly. Mae'r amddiffyniad hwn yn creu cylch dehongliadol caeedig: cynrychioli realiti ‘fel yr oedd’ yw nod y nofel, mae'n gwneud hynny'n gywir, ac felly mae'r wedd honno ar y gwaith y tu hwnt i feirniadaeth. Ond yn fwy na hynny, gwelir bod Kate yn ailddiffinio ystyr yr ansoddair ‘arwynebol’. Roedd amgylchiadau materol y bobl yr ysgrifenna amdanynt yn gyfrifol am y ffaith mai crafu byw ac nid archwilio'r ysbryd oedd eu prif gonsern.²⁹ ‘Yr oedd gan y bobl ddigon i'w wneud i dynnu eu bywioliaeth o'r ddaear, ac ymladd yn erbyn Ffawd.’³⁰

Yn ddadlennol iawn, gwêl Geraint Wyn Jones fod y cwestiwn mawr hwn yn hydreiddio *Traed mewn Cyffion*: ‘pa un yw'r boen fwyaf – poen tlodi, ynteu poen colli enaid?’³¹ Yn groes i feirniadaeth Saunders, awgryma'r sylw hwn fod agweddau ‘ysbrydol’ dyfnach ar fywydau cymeriadau'r nofel, ond bod y nofel yn archwilio ‘enaid’ yn ystyr hanfod unigolyn a'i allu i ystyried ac ymresymu, nid enaid o'r math Cristnogol, sef yr hyn yr oedd gan Saunders dan sylw. A Saunders yntau'n dyrchafu estheteg realaidd sy'n symud ar echel a gysyllta (i) undonedd a natur arwynebol bywyd a (ii) goblygiadau seicolegol ac ysbrydol y bywyd hwnnw, mae echel wahanol yn gyrru estheteg realaidd Kate, sef un sy'n cysylltu (i) amgylchiadau cymdeithasol ac economaidd a (ii) methiant i ddilyn trywydd a fyddai'n eu galluogi i dorri'n rhydd o'r cyffion hynny. Yn wahanol i'r mewnlion sy'n ganolog i *Monica*, mae gormes allanolion dan sylw yn *Traed mewn Cyffion*; dyna yw perthnasedd poen ac undonedd iddi hi.

Gellid cyd-destunoli'r modd yr wyf yn diffinio'r gwahaniaeth rhwng y ddau fath o estheteg realaidd trwy oedi ac ystyried hanfod realaeth. Er nad yw'r ddau lenor yn defnyddio'r term ‘realaeth’ yn eu gohebiaeth, mae'n ddiddorol nodi bod *Geiriadur Prifysgol Cymru* yn ein tywys i feddwl bod y gair Cymraeg yn ymddangos yn ystod y cyfnod dan sylw yn fras: cysyllta'r enw ‘realaeth’ â'r flwyddyn 1927 a'r ansoddair ‘realaidd’ yntau â 1932.³² Cyfeiria Iorwerth C. Peate at realaeth yn ei adolygiad, er nad yw'n defnyddio'r gair Cymraeg,

²⁷ Ibid., 9.

²⁸ Ifans (gol.), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders*, t. 110.

²⁹ Am drafodaeth ar y modd y mae un o weithiau eraill Kate Roberts yn archwilio caethiwed yr amgylchiadau materol hyn, gw. Hunter, Jerry (2011), ‘From Death Token to O. Henry Ending: Traditional Narrative and the Early Fiction of Kate Roberts’, yn Eska, Joseph F., *Narrative in Celtic Tradition: Essays in Honor of Edgar M. Slotkin* (Hamilton: Colgate University Press), tt. 129–46.

³⁰ Ifans (gol.), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders*, t. 110.

³¹ Jones, Geraint Wyn (2010), *Fel Drôr i Fwrdd: Astudiaeth o Waith Kate Roberts hyd 1962* (Caernarfon: Gwasg y Bwthyn), t. 133.

³² *Geiriadur Prifysgol Cymru* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, 1987–98), cyfrol III, t. 2977.

gan ddefnyddio ‘traethawd ar *Realism* ... [gan] un o feirniad llenyddol diweddar Lloegr’ i gefnogi’r modd y mae’n beirniadu nofel Saunders Lewis.³³

Gellid camu y tu allan i’r iaith Gymraeg ac ystyried cyd-destun beirniadol ehangach. Mae astudiaeth fawr Erich Auerbach, *Mimesis*, yn greiddiol i’r maes hwn. Craffa ar ddatblygiad y ffyrdd y mae llenyddiaeth orllewinol yn cynrychioli realiti, gan gychwyn gyda chysyniadau clasurol yn ymwneud ag ‘urddas’ neu ‘wedduster’ (*decorum*). Roedd gweithiau megis *Ars Poetica* Horace yn dal y dylid trin materion difrifol gydag arddull nad yw’n realistig; hynny yw, dylai bardd neu awdur ddangos dyledus barch pan fo’n trafod themâu pwysfawr trwy arddel technegau sy’n bell oddi wrth fanylion budron bywyd go iawn. Mewn oesoedd diweddarach, daeth awduron i gefnu ar yr egwyddorion esthetaidd hyn wrth iddynt ddyfeisio dulliau eraill o ysgrifennu am bynciau difrifol. Gwelwyd trawsffurfiad erbyn y cyfnod modern, yn ôl Auerbach, pan ddaeth ‘difrifoldeb’ a ‘realaeth’ yn gwbl gydnaws.³⁴

Dadansodda Raymond Williams realaeth mewn modd sy’n esgor ar ddiffiniad cymharol hyblyg. Casgla fod amrywiaeth fawr o ddulliau a thechnegau y gall nofelydd eu defnyddio er mwyn darbwyllo darllenwyr fod ei nofel yn darlunio realiti profiad.³⁵ Ond dywed fod un elfen yn hanfodol:

The realist novel needs ... a genuine community; a community of persons linked not merely by one kind of relationship – work or friendship or family – but by many, interlocking kinds.³⁶

Byddai derbyn y gosodiad hwn fel fframwaith beirniadol a derbyn geiriau Iorwerth Peate a Kate Roberts a ddyfynnwyd uchod yn esgor ar farn bod *Traed mewn Cyffion* yn llwyddo i gyfleu profiad cymunedol realaidd a bod *Monica* o bosibl yn methu â chyfleu’r realiti hwnnw.

Ar y llaw arall, mae Raymond Williams yn gwahaniaethu rhwng dau fath o nofel realaidd, ‘the personal novel’ a’r ‘social novel’, ac awgrymaf fod y gwahaniaeth hwn rhwng y nofel realaidd bersonol a’r nofel realaidd gymdeithasol yn cynnig ffordd hylaw o dderbyn y ddwy nofel Gymraeg ar eu telerau esthetaidd eu hunain.³⁷ Dyna swyddogaeth y ddwy echel a ddisgrifwyd uchod, gyda’r naill yn cysylltu undonedd bywyd â goblygiadau seicolegol ac ysbrydol, a’r llall yn cysylltu poen ac undonedd bywyd â dioddefaint unigolion sy’n gaeth i’r bywyd hwnnw.

³³ Peate, ‘Adolygiad’, 9.

³⁴ Auerbach, Erich (1946), *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur* (Bern: A. Francke AG); cyf. Saesneg cyntaf (1953), *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature* (Princeton: Princeton University Press).

³⁵ Williams, Raymond (1961), ‘Realism and the Contemporary Novel’, *The Long Revolution* (Llundain: Parthian), tt. 274–89.

³⁶ Ibid., t. 286.

³⁷ Ibid., tt. 280–1.

Traed mewn Cyffion ac Islanders

Ar wahân i'r dadleuon a nodwyd yn barod, prif strategaeth Kate er mwyn amddiffyn ei nofel yn wyneb beirniadaeth Saunders oedd cyfeirio at nofelau eraill. Nododd fod gweithiau tebyg wedi'u cyhoeddi 'yn Lloegr ac Iwerddon', a manylodd ar un ohonynt a oedd yn ei thyb hi yn berthnasol iawn i'r drafodaeth:

A ddarllenasoch chwi *Islanders* gan Peadar O'Donnell. Ni ddigwydd *dim* yn honno, ac nid oes gennych ond arlliw gwan o syniad am y bobl. Nid oes ynddi ddim ond cefndir, ac eto mae'n ddiddorol.³⁸

Nid atebodd Saunders ei chwestiwn, hyd y gwyddys, ac mae'i dawelwch yn ddiddorol o ystyried bod Peadar O'Donnell yn ffigwr gwleidyddol ac yn llenor y gellid meddwl y byddai Saunders wedi cymryd diddordeb ynddo.³⁹ Roedd O'Donnell yn gallu siarad Gwyddeleg, ac yn ôl Philip O'Leary, credai cefnogwyr llenyddiaeth Wyddeleg ei fod yn awdur 'who should be urged to write in Irish'.⁴⁰ Cyfaddefodd O'Donnell mewn ysgrif a gyhoeddodd yn 1932 ei fod yn teimlo cymhelliad i ysgrifennu yn y Wyddeleg: 'I feel even in myself the need for the Gaelic medium to voice aspects of the life of the Ireland of today.'⁴¹

Nid dyna'r tro cyntaf i Kate Roberts gyfeirio at Peadar O'Donnell wrth amddiffyn ei ffuglen ei hun. Yn y llith honno am dafodiaith mewn straeon byrion a gyhoeddodd yn *Y Llenor*, mae hi'n ei enwi ymhlith nifer o awduron Saesneg:

Ni welais i'r un Cymro'n condemnio Hardy, Sheila Kaye-Smith, Louis Golding, Theodore Dreiser, Liam O'Flaherty, Jane Barlow, Peadar O'Donnell, am ddefnyddio tafodiaith. Ond, dyma'r gwir, nid yw'r Cymro'n condemnio mewn nofelau Saesneg y pethau a gondemnia mewn nofelau Cymraeg.⁴²

Felly, er bod Peadar O'Donnell ei hun wedi mynegi awydd i ddefnyddio'r iaith Wyddeleg ac wedi lled-awgrymu ei fod yn teimlo'n euog am fethu â gwneud hynny, roedd ei ymdrechion wedi'i wneud yn awdur Saesneg tafodieithol y gallai Kate Roberts alw arno yn y cyd-destun hwn. Fel y trafodwyd uchod, awgryma ysgrifau cynnar Kate ei bod yn gweld y wedd dafodieithol ar ei ffuglen fel un o glustnodau'i realaeth.

Ymddangosodd *Islanders*, ail nofel O'Donnell, bum mlynedd ar ôl iddo gyhoeddi'r geiriau

³⁸ Ifans (gol.), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders*, t. 112.

³⁹ Gw. e.e. Lewis, Saunders (1986), 'Iwerddon a'i Hiaith', yn Dafydd, Marged (gol.), *Ati, Wyr Ifainc* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 68–72. Am gyflwyniad i waith gwleidyddiol a diwylliannol O'Donnell, gw. Ó Drisceoil, Donal (2001), *Peadar O'Donnell* (Cork: Cork University Press).

⁴⁰ O'Leary, Philip (2004), *Gaelic Prose in the Irish Free State, 1922–1939* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press), t. 445.

⁴¹ Peadar O'Donnell yn *An Phoblacht*, 23 Gorffennaf 1932. Wedi'i ddyfynnu gan O'Leary, *Gaelic Prose in the Irish Free State*.

⁴² Roberts, Kate (1931), 'Tafodiaith Mewn Storiâu', *Y Llenor*, 55.

a ddyfynnir uchod. Saesneg yw iaith y nofel, ond mae'r arddull yn awgrymu tynfa'r 'Gaelic medium'. Mae deialog *Islanders* mewn tafodiaith gref sy'n cynnwys geiriau ac ymadroddion Gwyddeleg heb eu cyfieithu. Er enghraifft, ceir cyfarchiadau megis *a mhic*, 'fy mab', ar ganol brawddeg Saenesg ('True a mhic, but under God what can I do?').⁴³ Mae profiad y darlennydd bron fel pe bai'n ymweld â chymuned Wyddeleg ac yn synhwyro bod y trigolion yn siarad eu hail iaith er ei fwyn ef.

Pysgotwyr sy'n byw ar un o ynysoedd bychain Donegal yw'r trigolion hyn, a theimlir bod agendor economaidd a chymdeithasol rhwng y tir mawr a'r ynys fechan hon. Mae'r naratif yn troi o gwmpas teulu Mary Doogan, gweddw dlawd sy'n fam i ddeg o blant. Daw mab hynaf Mary, Charlie, fwy-fwy i ganol y naratif yn ystod y nofel, wrth iddo geisio ysgwyddo baich y fam a gofalu am eu teulu mawr. Mae beirniaid wedi canmol *Islanders* am ymdrin â thlodi mewn modd sy'n gignoeth o realistig. Ond awgryma Robert Lynd fod y nofel yn fwy na ffotograff syml o galedi bywyd: fe'i disgrifia fel 'a piece of heroic literature' sy'n rhoi profiad o fath arbennig i'r darlennydd:

as we read it we positively rejoice in the heroism of human beings who can force a living from the rocks and live in charity with one another among the uncharitable stones.⁴⁴

Mae'r darlennydd yn talu'n ddruod am dystio i'r fath arwriaeth, gan fod dioddefaint yn mynd law-law â chaledi bywyd yr ynyswyr tlawd hyn.

Ar lawer ystyr, mae *Traed mewn Cyffion* yn rhyfeddol o debyg i *Islanders*. Mae tirwedd garegog Arfon yn ddrych i 'unchartable stones' ynysoedd Donegal. Mae'r ddwy gymuned yn gaeth i allanolion economaidd: fel y mae chwarelwyr Arfon ar drugaredd masnach lechi ryngwladol, felly hefyd y mae pysgotwyr Donegal ar drugaredd gwamalrwydd y farchnad bysgod.

Mae llawer am Jane Gruffydd sy'n adlewyrchu Mary Doogan, y fam ddewr sy'n brwydro i gael dau ben llinyn ynghyd yn wyneb tlodi didostur. Pwysleisia'r ddau nofelydd swyddogaeth ganolog y fam gyda thechnegau tebyg hefyd. Un o'r technegau hyn yw osgoi'r enw personol (Jane Gruffydd/Mary Doogan) ar drobwyntiau dramatig a defnyddio'r enw cyffredin a'r fannod ('y fam'/'the mother'). Er enghraifft, ar ddiwedd un o benodau'r nofel Gymraeg ceir y brawddegau hyn:

Wrth roi ei phen ar y gobennydd, a cheisio cau ei llygaid ar boen, daeth ugeiniau o feddyliau trist i feddwl y fam. Ond yn eu plith fe wibiodd un meddwl arall, na buasai'n rhaid iddi ofni clywed sŵn y postmon drannoeth.⁴⁵

⁴³ O'Donnell, Peadar (1988), *Islanders* [1927], adargraffiad (Dulyn: Dufour Editions), t. 17.

⁴⁴ Lynd, Robert (1988), 'Introduction', yn O'Donnell, Peadar, *Islanders* [1927], adargraffiad (Dulyn: Dufour Editions), t. 6.

⁴⁵ Roberts, Kate (1936), *Traed mewn Cyffion* (Dinbych: Gwasg Aberystwyth), t. 177.

Yn yr un modd, daw un o benodau'r nofel Wyddelig i ben gyda'r frawddeg hon: 'He went up to the room to bed, but the mother was still sitting and he heard the jingle of her rosary beads.'⁴⁶

Ceir tebygrwydd yn y modd y mae caledi economaidd yn bygwth dryllio'r teuluoedd yn y ddwy nofel hefyd. Un o arwyddion cyntaf y dryllio hwn yw awydd y meibion i adael a chwilio am waith. Yn *Traed mewn Cyffion*, gwelwn Wiliam yn symud i weithio mewn pwl glo yn y de, gan greu pellter daearyddol, sef agwedd newydd ar fywyd Jane Gruffydd y mae arwyddocâd cynyddol y postmon yn ei phwysleisio. Yn ogystal, mae'r pellter daearyddol hwn yn rhagweld y pellter mwy terfynol a ddaw maes o law gyda marwolaeth Twm yn y Rhyfel Mawr. Mudo i'r Alban ac i America sydd yn bygwth chwalu'r teulu yn *Islanders*, ac mae'r bwgan hwn yn codi'i ben yn gynnar yn y nofel mewn sgwrs rhwng Charlie Doogan a'i fam:

'There's not much hope of getting either tay or flour,' she reflected. 'There's not a penny credit. We have the roof nearly ate from over our heads as it is. The only thing they'll give me now 'ud be the few shillin's to take Sally and Nellie to the hirin' fair. An' God knows I don't like to see me wee girls go away.' 'I'll go to Scotland myself,' Charlie said, rooting through the potatoes for one that he could eat. 'Charlie a mhic, what'd we do then? Who'd be here to do anythin?' the mother pleaded ... 'Somebody'll have to do somethin', he said, going out. The mother sat very still, looking into the fire.'⁴⁷

Er bod mudo am waith yn fygythiad parhaol, marwolaeth, wrth gwrs, yw'r rhwyg eithaf; agor 'y bwlc cyntaf yn y teulu', fel y dywed Kate Roberts yn *Traed mewn Cyffion*.⁴⁸

Yn y ddwy nofel mae plentyn yn marw oddi cartref, ac maent yn disgrifio'r modd y mae'r newyddion yn cyrraedd mewn modd tebyg iawn, sef trwy gyfrwng di-deimlad llythyr neu delegram. Mae'n debyg mai cyrhaeddiad llythyr Saesneg na all Jane Gruffydd ei ddarllen yw golygfa enwocaf *Traed mewn Cyffion*. Ar glywed caniad pib y postmon, mae Jane yn rhedeg at 'lidiart y llwybr':

Ond nid llythyr oddi wrth Twm ydoedd, nac oddi wrth yr un o'r plant eraill, ond llythyr hir a marc y llywodraeth arno.

'Drap,' meddai hi wrthi ei hun, 'dyma ryw hen gwestiynau eisiau eu hateb eto. Maen nhw fel tasa gin rywun ffarm o fil o aceri.'

Ond wedi ei agor, canfu nad un o'r cyfryw bapurau ydoedd. Rhyw bapurau Saesneg oedd y rhai hyn. Gwelodd enw Twm a'i rif yn y fyddin, ac yr oedd papur gwyn arall tew a dim ond tamaid bach ar hwnnw yn Saesneg.

⁴⁶ O'Donnell, *Islanders*, t. 33.

⁴⁷ Ibid., tt. 16–17.

⁴⁸ Roberts, *Traed mewn Cyffion*, t. 177.

Rhedodd â'r llythyr i'r siop.

'Rhyw hen lythyr Saesneg wedi dwad acw, Rhisiart Huws. Fasach chi ddim yn dweud byth ydi o? Rhywbeth ynghylch Twm ydi o, beth bynnag.'

Darllenodd y siopwr ef, a daliodd ef yn ei law sbel.

'Steddwch i lawr, Jane Gruffydd,' meddai'n dyner.

'Be sy?' meddai hithau. 'Does dim wedi digwydd?'

'Oes, mae arna i ofn,' meddai yntau.⁴⁹

Yn *Islanders*, gwelwn fod merched ifanc Mary Doogan, Nellie a Sally, yn mynd i'r ffair gyflogi yn y diwedd er mwyn cael gwaith ar ffermydd ar y tir mawr. Daw newyddion erchyll dros y dŵr un diwrnod, wrth i gymeriad arall, Ned, gludo telegram i'r teulu:

'It's a wire that came in when I was in the Port. It's for the Doogans, an' I said I'd bring it,' Ned explained.

'About wan of the girls?' Neil asked.

'Aye, about the Nellie wan. She's dead.'

'Dead?' Neil questioned. 'God rest her soul,' he added. He put his hand to his hat, but he didn't take it off for fear the news would spread before the Doogans were told.⁵⁰

Yn debyg i garedigrwydd y siopwr Rhisiart Huws a'i wraig, mae cydymdeimlad y gymuned yn iawndal annigonol am y ffaith greulon bod galar y teulu'n cael ei amlygu mewn modd mor gyhoeddus. Os yw Jane Gruffydd yn gorfod clywed y newyddion yn siop y pentref, yn *Islanders* cawn ddisgrifiad poenus o fanwl o daith y newyddion yr holl ffordd o'r cwch i stepan drws y bwthyn, a'r cymdogion yn gwyllo pob cam o'r daith ac yn chwilio am arwydd ynglŷn â natur y neges.

A bodloni ar un enghraifft arall, mae ymson un o feibion 'y fam' yn ganolog i strwythur naratifol y ddwy nofel. Mae pennod olaf *Traed mewn Cyffion* yn canoli ar ymson Owen. Gwelwn ef yn ymgodymu ag ansicrwydd y dyfodol yn wyneb y trychinebau sydd wedi taro'i deulu'n ddiweddar, ac er mwyn cael llonydd i hel ei feddyliau, mae'n gadael y tŷ a mynd am dro:

Yr oedd yn noson olau leuad, ac yr oedd y ffordd yn llwydwen o dan ei draed ... Eisteddodd ar garreg fawr. Gorwedda'r pentref odano fel gwlad y Tylwyth Teg dan hud y lleuad. Yma ac acw fel smotiau duon yr oedd tai'r ffermydd bychain a chlwstwr o goed o'u cwmpas yn cysgodi'r gadlesi a'r tai ... Troes ei olygon at domen y chwarel. Heno nid oedd ond clwt du ar ochr y mynydd ... Daeth ei feddyliau'n ôl at ei deulu ei hun ... Cofiai

⁴⁹ Ibid., tt. 175–6.

⁵⁰ O'Donnell, *Islanders*, t. 46.

glywed Ann Ifans yn dweud rywdro, dillad mor grand oedd gan ei fam pan ddaeth i'r ardal gyntaf. Ni châi ddillad newydd byth yn awr.⁵¹

Yn ogystal ag ystyried ffawd ei deulu, mae syllu ar y pentref a thomen y chwarel yn sbardun i ehangu'i fyfyrdod ac felly dechreu Owen ystyried amgylchiadau'i gymuned. Cwyd awydd i weithredu: 'Ac fe agorwyd ei lygaid i bosibilrwydd *gwneud* rhywbeth, yn lle dioddef fel mudion.'⁵² Ond nid yw'n gwneud dim ac mae'r nofel yn gorffen gydag Owen yn dychwelyd i'r tŷ:

Pan gyrrhaeddodd y tŷ, yr oedd y gath yn eistedd ar garreg y drws ... Troes yntau'r fflam i fyny, a rhoi pwniad i'r tân. Daliai'r gath i hel yn ei goesau a chanu'r grwndi. Eisteddodd yntau yn y gadair freichiau, ac estyn ei bibell i gymryd smôc, y gyntaf y diwrnod hwnnw.⁵³

Gyda'r brawddegau olaf hyn, awgryma Kate Roberts yn gynnil fod Owen yn ymsuddo i gysur y cartref yn hytrach na gweithredu'n wleidyddol. Mae rhawd hanes yn parhau'n ddigymffwrdd ac mae traed Owen, ei deulu a'u cymdogion yn parhau mewn cyffion.

Yn hytrach na chloi'r nofel, mae ymson Charlie Doogan yn drobwynt strwythurol ar ganol *Islanders*. Ond mae sbardun yr ymson yn debyg gan ei bod yn dod ar sodlau anffawd sydd wedi taro'r teulu. Ac yn debyg i Owen, mae Charlie yn mynd am dro fin nos, gan eistedd i lawr ac ystyried y pentref wrth iddo fyfyrto:

He was in a field and he sat down on o brugh. He listened like a man startled. But the night was full of the usual island sounds only. In Fartown a woman was calling ducks. A boy was whistling in Point. Oars rattled in rowlocks at the Spink. Keadue Bar war roaring. From within himself came an explanation of his fear.⁵⁴

Yn achos y ddwy ymson, mae symudiad corfforol y cymeriad o'r cartref i'r awyr agored yn ddrych o chwith i'r modd y mae'i feddyliau'n dychwelyd at amgylchiadau'r teulu. Ac mae'r ffaith bod y pentref yn gefnlen i'w myfyrdodau yn pwysleisio mai un teulu ymysg llawer o deuluoedd ydynt; os yw Owen yn gweld tai'i bentref ef, mae Charlie'n clywed panaroma o synau'i ynys yntau.

Mae'r ddau fab yn poeni am ddiodefaint eu mamau, ond mae'r ddwy nofel hefyd yn darlunio cymeriadau nad ydynt yn gallu mynegi'u cariad yn agored yn hawdd. Disgrifia Kate Roberts chwithdod perthynas Owen a'i fam: 'Yr oedd arno eisiau ei chariad yn gyfan

⁵¹ Roberts, *Traed mewn Cyffion*, tt. 189–90.

⁵² *Ibid.*, t. 191.

⁵³ *Ibid.*, t. 193.

⁵⁴ O'Donnell, *Islanders*, tt. 27–8.

gwbl, ond nis câi byth.⁵⁵ Mae Peadar O'Donnell yn dehongli'r chwithdod rhwng Charlie Doogan a'i fam mewn modd a fyddai'n crisialu hanfod stori *Traed mewn Cyffion* yn berffaith o'u Cymreigio: 'How was she to know that it was his helplessness made him shy of discussing their poverty? He didn't know it himself.'⁵⁶ Mae Owen yn wahanol i Charlie gan ei fod yn fwy addysgedig ac yn fwy o ddeallusyn, ond mae'r ddwy nofel yn defnyddio chwithdod emosiynol teuluol tebyg er mwyn cynyddu gwewyr y darlennydd. Rydym yn tystio i'r modd y mae aelodau'r teulu yn cyd-ddioddef yng nghafael eu hamgylchiadau, ac rydym yn gresynu nad ydynt yn gallu rhannu'u teimladau'n well er mwyn dod â hynny o gysur i'w haelwyd.

Bydd y drafodaeth fer hon yn ddigon i awgrymu bod *Islanders* wedi dylanwadu'n drwm ar *Traed mewn Cyffion*. Ond nid dyna brif nod eu cymharu yn hyn o lith: trwy archwilio'r modd y mae'r ddwy nofel yn ymdrin â 'phoen ac undonedd', gwelir eu bod yn amlygu estheteg realaidd debyg. Dyma ddwy nofel realaidd gymdeithasol sy'n canolbwyntio ar allanolion bywyd – yr agwedd 'arwynebol' y cwynodd Saunders amdani – er mwyn amlygu creulondeb y bywyd hwnnw. Mae'n ein helpu i ddeall yn well y modd y syniai Kate Roberts am ei hestheteg realaidd ei hun yn y 1930au. Wedi'r cwbl, mewn llythyr personol anghyhoeddedig y tynnodd Kate sylw Saunders at y nofel Wyddelig, nid mewn ysgrif feirniadol a gyhoeddwyd. Ni ddefnyddiodd eiriau megis 'estheteg' a 'realaeth' o gwbl, ond yn hytrach cyfiawnhau gwerth 'Sunter a Chlai' trwy dynnu sylw Saunders at y nofel Wyddelig. Llaw fer feirniadol yw cymhariaeth o'r fath. 'A ddarllenasoch chwi *Islanders*', oedd ei chwestiwn, ond mae'n amhosibl gwybod a oedd awdur y nofel realaidd bersonol honno, *Monica*, yn gallu darllen llaw fer feirniadol Kate gan nad atebodd ei chwestiwn hi.

⁵⁵ Roberts, *Traed mewn Cyffion*, t. 190.

⁵⁶ O'Donnell, *Islanders*, t. 27.